

BENEDEK GÁBOR

Ciszlajtániai tisztviselők a neoabszolutizmus-kori Magyarországon

Az 1848–49-es szabadságharc leverését követően az osztrák kormány egyik alapvető célja volt, hogy Magyarországot betagolja az egységes birodalomba. Ennek érdekében gyökeres közigazgatási reformot hajtottak végre, hogy felszámolják a magyar területek korábbi különállását. Igazgatási téren az ország addigi elkülönülése a nemesi vezetésű, hagyományos vármegyerendszeren alapult, melyet az átszervezés során egy bürokratikus elvek szerint működő, centralizált államapparátussal kívántak felváltani. A neoabszolutikus igazgatás kiépítésére tömegesen jöttek tisztviselők Magyarországra a birodalom nyugati feléből, ahogy az egykorúak nevezték, a német–szláv koronatartományokból. Pontos létszámuk nem ismeretes, annyi azonban kétségtelen, hogy történetírásunkban a Bach belügyminiszter nevével fémjelzett közigazgatási reform és a ciszlajtániai, köztük főleg csehországi hivatalnokok alakja szorosan kötődik egymáshoz.¹ Vajon mennyire megalapozott ez a széles körben elfogadott nézet?

A választ a szolgabírói és a járási hivatalok személyzetének vizsgálatával igyekszem megadni. A szolgabíróság és a járás azonos igazgatási egység: az előbbi elnevezést az öt magyarországi kerületben, az utóbbit a szerb Vajdaságban használták. A járási szint kiválasztását forrásadottságok magyarázták. A vizsgálat kiindulópontjává a bécsi Finanzarchivban talált irategyüttes szolgált, melyben a helytartósági osztályok és a megyehatóságok anyaga töredékesen, a szolgabíróági jegyzékek viszont teljes egészében fennmaradtak.² Utóbb a listák eredeti példányait sikerült fellelni az Országos Levéltárban is, ami megkönnyítette az adatok számítógépes rögzítését.³ Az adatok közreadása az ELTE Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszéke által szervezett társadalomtörténeti személyi adatbázis keretében folyik,⁴ a nyomtatott megjelentetést egy archontológiai-prozopográfiai kézikönyv formájában tervezem.

Néhány szót a forrás keletkezési körülményeiről. Az 1860. évi Októberi Diploma kibocsátása után a neoabszolutikus közigazgatást feloszlatták. A tisztviselők rendelkezési állományba kerültek, s előbb egy évig, majd a többször meghosszabbított, úgynevezett kedvezményi időszak lejártáig teljes fizetést húztak a kincstártól. Az illetményre jogosultak körének számbavétele céljából készültek az említett listák, rangosztályok szerint rögzítve a rendelkezési állományúak 1861. január 31-i személyi összetételét. Az összeírás másik oka az volt, hogy a hivatalnokok újraelhelyezkedését központilag szervezték, s ehhez bekérték a fontosabb személyi adatokat. A minősítési lapok alapján a következő rovatokat vették fel: név, születési hely és tartomány, életkor, családi állapot, fizetés, az addigi alkalmazás állomásai és időtartama, iskolai tanulmányok, képesítő oklevelek, nyelvismeret, a szolgálat minősítése, erkölcsi és politikai magaviselet. Az adatbőségen túl a listák további értéke, hogy a szolgabíróságok teljes személyzetének több mint 85%-ára terjednek ki: a Hof- und Staatshandbuch tanúsága szerint 1858–1859. fordulóján 2641 állás létezett Magyarországon és a Vajdaság 272 járásában, a két évvel későbbi jegyzékek pedig 2295 fő adatait tartalmazzák.

Szólni kell a vizsgált közigazgatási egység szervezeti felépítéséről is.⁵ A szolgabíróságok személyzete 6 beosztási kategóriára oszlik. A hivatal vezetője a szolgabíró, illetve a Vajdaságban a járási előljáró (Stuhlrichter, Bezirksvorsteher). Közigazgatási, s különösen az ítélkezési feladataik ellátásában a segédek (Adjuncten) és a tollnokok (Actuare) munkájára támaszkodnak. E három csoportot összefoglalóan fogalmazási

tisztviselőknek nevezik (Conceptsbeamten). Az adminisztratív, iratkezelési teendőket az írnokok végzik (Kanzellisten), míg a segédszemélyzet két kategóriából áll: a hivatalsszolgákból (Amtsdienner) és a pandúrként, foglárként alkalmazott szolgasegégekből (Gehilfen). Az egyes szinteket éles képzettségbeli különbségek választják el. A fogalmazási tisztviselők jogvégeztek, az írnokok több-kevesebb gimnáziumi osztályt tudnak igazolni, míg a segédszemélyzet körében jelentős az írástudatlanok száma. Erre közvetett és közvetlen adatok egyaránt utalnak. A segédszemélyzet nyelvismereténél rendszerint külön felveszik a beszéd- és az írástudást, márpedig az utóbbi bejegyzés csak a hivatalsszolgák 42, a szolgasegédek 30 százalékánál fordul elő. Olykor megszorításokat olvashatunk: kann etwas schreiben, des Lesens wenig, des Schreibens gar nicht kündig stb., esetenként pedig a minősítési tábla eredeti példányán az aláírás helyett csillagok szerepelnek. Hasonlóan markáns eltérések figyelhetők meg a szolgabírószági alkalmazást megelőző pályafutásban: amíg a fogalmazási tisztviselők korábban is túlnyomórészt hivatalokban ténykedtek, addig az alsóbb állásokat, különösen a két legalacsonyabb posztot kiszolgált katonákkal töltötték be.

Lássuk immár, milyen választ ad forrásunk a bevezetőben feltett kérdésre: Mekkora a ciszlajtániai tisztviselők súlya a korszak politikai igazgatásának alsó szintjén?

A születési hely szerint a vizsgált személyek 3 csoportot alkotnak. A szolgabírószági jegyzékekben szereplő 2295 személy közül 1649 fő, tehát 72% a Magyar Koronatországában született. Legnagyobb részük a szoros értelemben vett Magyarországról való, de akadnak köztük erdélyiek, s a Vajdaságban szolgáló tisztviselők közül sokan a Katonai Határőrvidékről származnak. Horvátország neve elvéve fordul elő a jegyzékekben, ráadásul az érintett személyek olyan településeken látták meg a napvilágot a csáktornyai és a perlaki járásban, melyeket csak az 1850-es években csatoltak Horvátországhoz. A következő csoport 114 tisztviselőből áll, akiknél a születési hely nincs feltüntetve vagy az adott helység azonosíthatatlan, ám ez az 5% lényegesen nem változtat az arányokon. A teljesség kedvéért megemlítem, hogy egy fő a birodalmon kívülről, Bajorországból érkezett, míg a fennmaradó 531 tisztviselő valamelyik ciszlajtán tartományban született. Fontos körülmény, hogy ez a 23%-os csoport többé-kevésbé egyenletesen helyezkedik el a hierarchia egyes szintjein, mindössze a hivatalsszolgák egyharmados értéke mutat némi kilengést (ld. az alábbi táblázatot). A születési helyekről így összességében megállapítható, hogy a jókora többség belföldi illetőségű, míg a német-szláv koronatorományokból beáramló tisztviselők meghatározó szerepét, a 40, sőt 60%-os túlzó becsléseket⁶ a vizsgálat nem igazolta.

1. tábla

Szolgabírószági személyzet beosztási kategóriáiként

Beosztás	rendelkezési állomány	ciszlajtániai tisztviselők száma	%
Szolgabíró	250	62	24,8
segéd	306	62	20,3
tollnok	396	82	20,7
írnok	613	144	23,5
hivatalsszolga	298	100	33,5
szolgasegéd	432	81	18,7
Összesen	2295	531	23,1

Mindazonáltal az örökös tartományok 23%-os előfordulása korántsem elhanyagolható, érdemes tehát közelebbről megvizsgálni. Az 531 ciszlajtániai tisztviselő közül 336 fő (63%) a Cseh Korona Tartományaiból érkezett: 194 Cseh-, 115 Morvaország-

ból, 27 személy pedig Sziléziából. Ezek az adatok egybeesnek a magyar történeti hagyománnyal, mely az örökös tartományiakat nagyrészt a cseh vagy csehországi hivatalnokokkal azonosítja. Kimaradtak viszont a hagyományból a második legnagyobb csoport tagjai, a galíciaiak (84 fő). A róluk való „megfeledezés” magyarázata talán abban rejlik, hogy minden második közülük a szolgákhoz tartozik. 48 személy Alsó-Ausztriából érkezett, köztük néhány bécsi születésű magyar tisztviselő is található. A többi osztrák tartományt 54 fő képviseli, a csoportban közel 2/3-os többséget alkotnak a fogalmazási tisztviselők.

A nemzetiséget forrásunk alapján nem lehet eldönteni. A jegyzékek csupán a nyelvismeretet közlik, ám ez sem tanulság nélkül való. A cislajtániai tisztviselők túlnyomó többsége ismeri a születési tartományban használatos valamennyi nyelvet, amely a német mellett lehet olasz, továbbá cseh, lengyel, rutén, szlovén vagy horvát, az utóbbiakat gyakran nevezik szlávnak vagy délszlávnak. A csehet 13 személy „mährisch” néven említi, 2 írnok kivételével a segédszemélyzet köréből. Közülük 1 fő csak „morvaul” tud, egy további pedig a németben kevésbé jártas. A másik oldalon: nem ismeri a német mellett a tartomány másik nyelvét 35 fő, további 25 pedig csak kisebb mértékben. Mint látható, a kétnyelvűség, illetve a tartományban használatos nyelvek valamilyen fokú ismerete ha nem is általános, de igen széles körű.

Az etnikai arányokról egy másik vizsgálatból rendelkezem némi adattal, ami persze inkább csak jelzés értékű, hiszen más mintára és más idősíkra vonatkozik. A pra-gai egyetem jogi karának mátrikulumaiban kutatva arra figyeltem fel, hogy az 1870-80-as évek hallgatói között szép számmal akadnak magyarországi születésűek.⁷ Összesen 91 főt találtam, de 32 esetben kizárható vagy semmi sem utalt arra, hogy az illető apja tisztviselőként működött volna Magyarországon 20–25 évvel korábban. Maradt tehát 59 személy, közülük 36 németnek, 23 pedig csehnek vallotta magát az egyetemi beiratkozásnál.

Egy csehországi német tisztviselő írta azt a röpiratot, mely 1861-ben jelent meg Lipcsében „Acht Jahre Amtsleben in Ungarn” címmel.⁸ A mű bemutatása nem szükséges, mások már részletesen ismertették, elemezték.⁹ Jómagam egy eddig kevésbé vizsgált szempontból közelíteném meg: a szerző személye felől. A visszaemlékezés névtelenül jelent meg, jegyzékeink alapján azonban azonosítható a mű alkotója. A pályafutás rekonstruálását nehezíti ugyan, hogy a helynevek helyén mindenkor 3 pont szerepel, ám a közölt beosztások elegendő támpontot adnak. A borítón a szerző helyén csak ennyi áll: von einem k.k. Stuhlrichter in Disponibilität (egy rendelkezési állományú császári-királyi szolgabírótól), de a bevezető szavak mindjárt leszűkítik a szóba jöhető személyek körét: „Es war zu Ende des Jahres 1852, als ich bei einem *Gerichtshofe* in dem deutsch-slavischen Kronlande ... als *Assessor* bedienstet und mit mehreren Anderen an der Tour war, befördert zu werden”.¹⁰ Nos, ezek az adatok a cislajtán területekről érkezett 62 szolgabíró közül 5 főre illenek, olvassuk tehát tovább a visszaemlékezést. „Plötzlich und ohne Bewerbung, weil dieselbe ausgeschlossen war, erhielt ich im *Juli 1853* ein Dekret des Justiz-Ministers, welches mich nach Ungarn - ich kann sagen - schleuderte. Dieses Dekret lautete dahin, daß [...] ich [...] mit einer, der Hälfte meines bisherigen Gehaltes gleich kommenden Zulage und *vorbehaltlich meiner dermaligen dienstlichen Stellung* zu dem ...Gerichte in ... delegiert werde”.¹¹

Ezek a feltételek az iménti ötből már csak két személyre állnak: Johann Wyplel és Josef Wizdalek alakjára. Jegyzékeink szerint pályafutásuk sok közös vonást mutat. Mindketten jogot végeztek, majd főúri nagybirtokon szolgáltak 1840–1849 között, az előbbi Albrecht főhercegnél Sziléziában, az utóbbi Liechtenstein hercegnél Cseh- és Morvaországban. Számos sorstársukkal együtt 1850-ben léptek bírósági szolgálatba. Morva földről jöttek Magyarországra, mint az idézetben is láttuk, 1853-ban: Wyplel

Místek városából helyezték Privigyére Alsó-Nyitra megyébe, Wizdaleket pedig Boskowitzból Szokolcára Felső-Nyitrába. 1854-ben lettek mindketten szolgabírók, az előbbi a Liptó megyei hradeki járásban, az utóbbi az árva-turóci Námesztó járásban. Melyikük írta tehát a visszaemlékezést? A kérdést egy véletlenül elejtett megjegyzés alapján sikerült eldöntennem. Szerzőnk az első Magyarországon eltöltött év után számvetést készít: „Indem ich an dessen Ende mit Befriedigung überblickte, was mir unter schwierigen Verhältnissen gelungen war, blickte ich zufällig in den Spiegel. Ich – der ich damals in meinem 36. Lebensjahre stand – war in diesem Einen mühe- und sorgenvollen Jahre grau geworden, wie ein Sechziger”.¹² Márpedig Wyplel ekkoriban már 42. évét taposta, az adatok így – néhány további részletkörülménnyel együtt – az 1818. december 27-én Prágában született Josef Wizdalekre illenek. (Teljes adatlapját ld. a Függelékben)

A további kutatásnak kell majd eldöntenie, hogy Wizdalek tapasztalatai az Isten háta mögötti Námesztón mennyire általánosíthatók. Ehhez kétségkívül támpontokat adhat, ha nemcsak egyetlen személy, hanem a ciszlajtán tisztviselők egész körének földrajzi elhelyezkedését megismerjük. Vegyük szemügyre a szolgálati helyek eloszlását a korabeli közigazgatási egységek között!¹³

2. tábla

Szolgabírósági személyzet kerületenként

Kerület	járások száma	rendelkezési állomány (fő)	ciszlajtániai tisztviselők száma	%
pest-budai	42	319	37	11,6
pozsonyi	57	443	139	31,4
soproni	56	429	98	22,8
kassai	52	466	161	34,5
nagyvárad	36	335	43	12,8
Vajdaság	29	274	52	18,9
Ismeretlen	–	29	1	3,4
Összesen	272	2295	531	23,1

Mint látható, a pest-budai és a nagyvárad kerületben, melyek zömmel magyar, kisebbrészt román többségű területekből álltak, csak elvétve találni tisztviselőt az örökös tartományokból. Az eloszlás persze nem teljesen egyenletes, hiszen a 78 járás közül 32-ben cleve kizárólag hazaiakból áll a személyzet. Csupán a szélső értékeket említve: Szolnok és Csongrád megyében, valamint a jászkun körzetekben 1/20-os, Pest-Pilis, Pest-Solt és Arad megyében viszont 1/5-ös a ciszlajtániaiak súlya a szolgabírósági alkalmazottak között, míg néhány járásban (Dunavecse, Szinyérváralja, Nagyvárad, Pankota) arányuk eléri az 1/3-ot. Jelentőségüket nagyban csökkenti a hierarchikus tagozódás. Egyfelől a pest-budai és a nagyvárad kerületben lévő 80 főből 36 a két legalacsonyabb beosztási kategóriába tartozik, másfelől a szolgabírók közül mindössze 4 érkezett az országhatárokon túlról: a kalocsai Tirolból, a hódmezővásárhelyi Alsó-Ausztriából, a nagyvárad Galíciából, Battonyán pedig egy bécsi magyar, csikapolcai Lázár Imre töltötte be a vezető posztot.

Viszonylag kiegyenlített a beosztási kategóriák közötti eloszlás a Vajdaságban, bár a hierarchia csúcsa itt is kivételnek számít. A járási előjárók között csupán 4 ciszlajtániai fordul elő, valamennyi Krajnából való, egyikük a temesi Lippán, három pedig Torontálban szolgált. Nagyobb a szóródás területileg. Az 1/5-ös tartományi átlaghoz képest Krassó megyében csak minden tizedik járási alkalmazott jött a birodalom né-

met-szláv részeiből, Torontálban viszont közel 40%-os ez az arány (57-ből 22 fő), sőt az utóbbi megye zombolyai járásában az egyik krajnai előjáró, s 5 csehországi és egy galíciai beosztottja közel kétharmados többséget alkot. A térség közismerten kevert nemzetiségű, arra azonban nem árt emlékeztetni, hogy Zsombolya (Hatzfeld) a bánáti svábok egyik központja.

A soproni kerületben található 98 ciszlajtániai főleg két németlakta területre koncentrálódik: a nyugati határszélre és a Dél-Dunántúlra. Az előbbi vidékhez tartozik Moson mindhárom szolgabírósága (Rajka, Nezsider, Magyaróvár), Sopron megyében Kismarton, Nagymarton, Sopron és Pulya, Vasban Felsőőr, Németújvár és Szentgottárd. E 10 járásban a 93 posztból 49-et töltenek be a ciszlajtániaiak, akik közül minden második az osztrák tartományokból érkezett. Némileg alacsonyabb az arányuk a tolnai Hőgyészen és Bonyhádon, valamint a baranyai Pécsváradon és Mohácscon (összesen 35 alkalmazottból 17 fő). Rajka, Nezsider és Pécsvárad kivételével az említett járások vezetői is „idegenek”, akárcsak a Vas megyei Muraszombat első embere. A Birodalom nyugati felében született még a zalai Alsólendva, valamint a tolnai Dunaföldvár és Szekszárd szolgabírája (Keresztessy József Bécsben, Förster Adalbert Sziléziában, Franz Schwoy Morvaországban), ők azonban határesetnek számítanak, hiszen már 1848 előtt is Magyarországon szolgáltak. Az elmondottakból következik, hogy a Dunántúl további 42 járásában, tehát a túlnyomórészt magyarlakta területeken, megint csak szórványos a külföldi illetőségűek előfordulása. Megemlítendő még, hogy Veszprém megye az egyetlen az országban, melyben az összes járási tisztviselő hazai születésű.

A ciszlajtániai tisztviselők csoportjának több mint fele, 300 fő a pozsonyi és a kassai kerületben ténykedett. Bár elkülönülésük a Felvidéken nem annyira éles, mint a Dunántúlon, a személyzet összetétele és a lakosság nemzetiségi arányai között azért világos összefüggés mutatkozik. A délebbi magyar megyékben (Komárom, Nógrád, Abaúj-Torna), valamint a vegyes nemzetiségű megyék (Pozsony, Alsó-Nyitra, Bars, Hont, Gömör, Zemplén, Bereg-Ugocsa, Ung) magyarlakta járásaiban alig találni nem hazai születésű tisztviselőt, de északra haladva, tehát a nemzetiségű területeken egyre növekszik az örökös tartományiak súlya. A legmagasabb értékek azokban a megyékben fordulnak elő, melyek lakossága majdnem teljességgel nemzetiségiekből, főleg szlovákokból áll: Árva-Turóc 35%, Zólyom 38%, Liptó 41%, Trencsén 42%, Sáros 47%, Máramaros 48%, Felső-Nyitra 51%, Szepes 55%. (Szepesben jelentős német, Máramarosban pedig román kisebbség él, az utóbbi megyében a többséget ruténok alkotják.) Egyes járásokban a ciszlajtániai alkalmazottak több mint kétharmados arányt képviselnek, pl. Miavában, Poprádon és Máramarosszigeten, vagy a vegyes lakosságú megyék nemzetiségi járásai közül Körmöcbányán és Nagyrócén. A pozsonyi kerületben a ciszlajtániaiak több mint négyötöde s köztük mind a 17 „idegen” szolgabíró a Cseh Korona Tartományaiból való, míg a kassai kerületben az örökös tartományi tisztviselők negyede, a 22 szolgabíróból pedig 6 fő Galíciából és Bukovinából érkezett.

Összefoglalva a területi elhelyezkedés adatait, megállapítható, hogy a ciszlajtániai tisztviselők zömmel nemzetiségi, főleg német és szlovák területeken szolgáltak, ahol nyelvismeretüket kamatoztatni tudták a helyi lakossággal való érintkezésben.¹⁴

A helybeliek nyelvének ismerete egyébként nemcsak a lakosság, hanem gyakran a közvetlen kollégák miatt is nélkülözhetetlen volt. A hazai születésű tisztviselők adatainak részletezését most mellőzve, csak a legfontosabbat emelném ki: a hivatalszolgák ötöde, a szolgasegédék fele nem tudott németül, sokan pedig kizárólag az anyanyelvüket beszélték. Velük tehát csak a helybeliek nyelvére lehetett szót érteni, vagyis a nemzetiségi vidékeken valamely szláv nyelven, a magyarlakta területeken pedig magyarul.

A nyelvismeret kapcsán nem esett szó a tisztviselők magyar tudásáról. A területi

elhelyezkedés ismeretében nem meglepő, hogy a vizsgált személyeknek csaknem egészen egyharmada tanult meg valamilyen szinten magyarul, ráadásul a 155 fő közül 81 esetében kisebb-nagyobb megszorításokkal találkozunk (etwas, wenig, minder stb.). A fogalmazási tisztviselők körében gyengébb, a segédszemélyzetnél némileg erősebb volt a késztetés: az előbbieket közül minden negyedik-ötödik, az utóbbiaknak mintegy kétharmada sajátított el valamennyit a számukra idegen nyelvből. Területi bontásban ezúttal is árnyaltabbá válik a kép:

3. tábla

A magyar nyelv ismerete kerületenként

Kerület	ciszlajtániai tisztviselő	közülük beszél magyarul (fő)	%
pest-budai	37	25	68
pozsonyi	139	15	11
soproni	98	37	38
kassai	161	29	18
nagyvárad	43	35	81
Vajdaság	52	14	27
Ismeretlen	1	–	–
Összesen	531	155	29

A táblázatot kiegészíteni csak a soproni kerület esetében szükséges: a német többségű járáások adata (66-ból 18 fő = 27%) a nemzetiségi kerületekkel egyezik, míg a magyarlakta vidékek 59 százalékkal a budai és a nagyvárad kerülethez állnak közelebb.

Mi lett a későbbi sorsa a ciszlajtániai tisztviselőknek? A kérdésre csak részleges válasz adható: az 531 ciszlajtániai hivatalnok közül 241 személy további pályájáról sikerült több-kevesebb adatot találni. Ezek az ismeretek azonban igen egyenetlenül oszlanak el a hierarchikus rangosztályok között: legnagyobb részük a fogalmazási tisztviselőkre vonatkoznak (179 esetben). Amíg tehát az alacsonyabb posztok esetében további kutatások szükségesek, addig a felső három beosztási kategóriában a vizsgált személyek több mint negyötödénél ismert az 1861 utáni életút iránya. Így viszont egy további probléma is megvizsgálható, mely a modern magyar értelmiség kialakulásához, történeti előzményeihez kapcsolódik.

Történetírásunk közismerten kiemelkedő jelentőséget tulajdonít a Magyarországra került, majd fokozatosan beilleszkedő, asszimilálódó idegen hivatalnokoknak. Ez a csoport ugyanis a fejlett, polgári szakértelmet képviseli a globális társadalomtörténeti elméletekben, s mint ilyen a magyar nemesi értelmiség mellett a későbbi úri középosztály, a modern tisztviselői réteg egyik alapvető előzményének számít. Elegendő Erdei Ferenc nagy hatású munkájára emlékeztetni: „Ez a két fejlődésvonal egyesült 67 után, amikor az államigazgatás és a hozzá kapcsolódó köztevékenység modern szervezete kiépült. A magyar nemesi értelmiség és a birodalmi osztrák-német hivatalnokréteg töltötte be a kiépült államélet szerepeit, tehát együtt formálták ki a magyar köz-tisztviselő réteg társadalmi állását és tevékenységi stílusát. A nemesi értelmiség adta a pálya úri tekintélyét és úri külsőségeit, amit könnyen vett át a birodalmi igazgatásból átkerült hivatalnokréteg, és a fejlettebb bürokrata szakszerűséget szolgáltatva az utóbbi, amit nehezebben, de szintén átvett az előbbi”.¹⁵ Vajon igazolják-e ezt az elgondolást a fogalmazási tisztviselők további pályafutásáról gyűjtött adatok?

Mindenekelőtt arról a csoportról kell szólni, melynek tagjai több-kevésbé azonos poszton folytatták pályájukat. A köztörténetből ismeretes, hogy az uralkodó 1861.

november 5-i kézírata nyomán az autonóm megyei bizottmányokat feloszlatták, és ismét abszolútikus kormányzatot vezettek be (Schmerling-féle provizórium). A megyék élére új főispánokat, főispáni helytartókat vagy királyi biztosokat állítottak, akik a közigazgatás és az igazságszolgáltatás terén teljes felhatalmazást kaptak a tisztségviselők kinevezésében. Az addigi, választott tisztikar sok helyütt megtagadta az engedelmisséget és visszalépett, így a megüresedett posztokat egyebek között a rendelkezési állományú tisztviselőkkel töltötték be. Újraalkalmazásukról, mely részben kinevezés, részben szolgálattételre való beosztás formájában történt, folyamatosan nyilvántartást vezettek, majd 1865–1866. fordulóján összesítő jegyzékeket készítettek.¹⁶

Az egyik névjegyzék segítségével, melyet a megyék és a szabad királyi városok állásaira kinevezett rendelkezési állományú közigazgatási tisztviselőkről állítottak össze, pontos képet alkothatunk a továbbszolgáló személyek csoportjáról. A jegyzék 850 fő adatait tartalmazza, közöttük a többséget az egykori császári-királyi szolgabíróságok alkalmazottai alkotják, de előfordulnak olyanok is, akik az 1860 előtti megyehatóságoktól kerültek rendelkezési állományba. Túlnyomó részük hazai születésű (828 fő), míg a dolgozatban vizsgált 531 cislajtániai tisztviselő közül mindössze 13 személyt látunk viszont, általában valamivel magasabb poszton. Így a korábban már említett Förster Béla szolgabíró főszolgabíróként folytatta pályafutását a pécsi járás élén, Grasinger Károly segéd Sopron megyében, br. Buttler Henrik, Prichistál Antal és Pichler József tollnokok pedig Nógrádban, Biharban, illetve Arad megyében emelkedtek szolgabírói rangra. Ruzicka János szintén tollnoki posztról került Sopron megyébe esküdtné. A 6 egykori írnok közül Kintis Károly Ungban lett csendbiztos, Seiler János Ugocsában megyei irodaigazgató, Stern Ede Baranyában szállásolási biztos, Strinovich Leo Somogyban aljegyző, Verebély Sebestyén Biharban megyei iktató, Verhás Imre pedig Baranyában esküdt. Az egyetlen hivatalszolga, Burisz Mátyás Barsban működött tovább változatlan beosztásban. A 13 személy életrajzából csupán egyetlen mozzanatot emelnék ki, amely ha nem is kizárólagos, de mindenképpen egyik alapvető feltétele volt újraalkalmazásuknak: Burisz hivatalszolga kivételével valamennyien beszálltak magyarul.

Ami történt a többi cislajtániai tisztviselővel? Elvileg természetesen többféle lehetőség képzelhető el: elhelyezkedtek a közigazgatás más ágaiban, nyugdíjba vonultak, más pályát választottak stb. Az efféle esetekre elvételre ugyan találni egy-egy példát, a nagy többség azonban más utat járt: távozott az országból, s a magyar értelmiség további fejlődését így már nem befolyásolhatta.

A Magyarországról távozó tisztviselők csoportjáról a prágai Helytartótanács elnökségi iratai alapján sikerült képet alkotni.¹⁷ Prágában szintén megtalálhatók a rendelkezési állományú szolgabírói alkalmazottak összesítő listái, ám egy további változatban. Felépítésük, külső megjelenésük szinte teljesen megegyezik a fő forrásként hasznosított jegyzékével, de csak azokra a tisztviselőkre terjednek ki, akik születésük vagy korábbi szolgálati kötelékük alapján a német-szláv koronátartományok illetékességébe tartoztak (vagyis lényegében ugyanarra a körre vonatkoznak, mint a dolgozat által vizsgált minta). A másolatokat 1861 márciusától készítették az Államminisztériumban, és sokszorosítva megküldték valamennyi örökös tartomány legmagasabb közigazgatási hatóságának. A prágai jegyzékek különös értékét a helyi bejegyzések adják: az itteni példányokra naprakészen felvezették az újraalkalmazások híreit. S minthogy az egyes helytartóságok nemcsak az Államminisztériummal, hanem egymással is állandó levelezésben álltak, a prágai anyag segítségével az összes cislajtán tartomány fejleményeit nyomon követhetjük.

A 206 fogalmazási tisztviselő közül (62 szolgabíró, 62 segéd, 82 tollnok – vö. 1. tábla) a prágai jegyzékekben 167 fő további pályájáról találunk adatokat. 127 sze-

mélyt a születési helyével azonos tartományban alkalmaztak újra, 37-en pedig egy másik örökös tartományban jutottak új álláshoz. Hárman nem folytatták a pályát: Johann Janda egykori hradeki szolgabírót nyugdíjazták, Stanislaus Krauss és Eduard Wunsch szépeességi tollnokokat fegyelmileg felfüggesztették. A ciszlajtán területekre visszatérő tisztviselőket zömmel járási hivatalokba osztották be, néhányan a tartományi helytartóságokhoz kerültek. Az alkalmazás sokszor ideiglenes jelleggel, helyettesi vagy kisegítő szolgálat formájában történt, s gyakran két-három áthelyezésre is sor került, amíg az illető tisztviselőt egy megüresedett posztra végleg kinevezték. Közéjük tartozott történetünk főhőse, Josef Wizdalek is, aki először egy segédet helyettesített a csehországi Selčanban, majd járási előjáró lett Wotticban, s végül visszakerült a selčani járás élére.

Befejezésül még egy forrásra utalnék. A Hof- und Staatshandbuch 1866-os kötete szerint a 62 egykori szolgabíróból 28 járási előjáróként, további három pedig közjegyzőként ténykedett az örökös tartományokban (az alacsonyabb posztokat ekkoriban sajnos nem közölték). Vinzenz von Edlenbach Kassáról az alsó-ausztriai Helytartótanácshoz került fogalmazónak, míg a legmagasabbra Franz Schmidt von Zabierow emelkedett, aki a kalocsai járás első emberéből az Államminisztérium titkára lett, s egyúttal az Első Általános Tisztviselő Egyesület igazgatósági tagja.¹⁸

Függelék

Name: Josef Wizdalek

Geburtsort: Prag in Böhmen; Alter: 27 Dezember 1818; Stand: verheiratet;

Gehalt: 1155 fl.

Art und Dauer der bisherigen Dienstleistung:	Dienstzeit		
	Jahr	Monat	Tag
1840–1849. Kriminalgerichtspraktikant in Prag, dann Praktikant, Adjunkt, Justiz-Referent, Justiziär und Grundbuchsführer auf den Fürst Liechtenstein'schen Herrschaften in Böhmen und Mähren	8	4	
1850. Assessor beim kk. Bezirks-Gerichte zu Boskowitz in Mähren	3	2	
1853. Assessor beim kk. Bezirks Collegial Gerichte in Skalitz		9	
1854. kk. Stuhlrichter in Namesztó	6	10	18
Anrechnungsfähig	10	7	29

Studium: Juridisch politische Studium; Befähigungs Dekrete: Befähigt für das Civil und Strafrichter Amt; Sprachkenntniße: deutsch, böhmisch; Qualifikation der dienstlichen Verwendung dann der sittlichen und politischen Haltung: Ausgezeichnet geschildert in jeder Beziehung.

Forrás: *Verzeichniss* der durch die Auflösung der kk. Stuhlrichterämter disponibel gewordenen und anderweitig nicht untergebrachten *Stuhlrichter* II Classe.¹⁹

Jegyzetek

A dolgozat a Hajnal István Kör 1993. évi debreceni konferenciáján elhangzott előadás kibővített változata. A kutatás a Pro Renovanda Cultura Hungariae és az OTKA támogatásával folyt.

1. Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849–1865. I. kötet. Budapest, 1922. 265–268., 326–331.; Szabad György: Az önkényuralom kora (1849–1867). In: Magyarország története. VI. kötet. Budapest, 1979. 458–462. (a továbbiakban: Szabad)
2. Finanzarchiv, Wien. 21313 – II/1861.
3. OL – D 189 – 1861 – 7191, 10300, 10660; D 191 – 1861 – 10060/el. Az adatrögzítésben Konrád Imre, Szabó Zoltán és Tóth Tamás volt segítségemre, munkájukat, ötleteiket ezúton is köszönöm. Tóth Tamás a minta egy részét önállóan is feldolgozta, „Társadalomtörténeti vizsgálódások a neoabszolutikus közigazgatásban” című szakdolgozata megjelenés előtt áll.
4. Benda Gyula: Magyar Társadalomtörténeti Adattár. Sic Itur ad Astra, 1994. 1–2. sz. 132–138.
5. Heindl, Waltraud: Bürokratie und Verwaltung im österreichischen Neoabsolutismus. Österreichische Osthefte, 1980. 231–265., különösen 254.
6. A kortársi becsléseket nemrégiben Stefan Malfèr gyűjtötte csokorba: Zwischen Machtpolitik und Sozialpolitik. Zur Versorgung der Bachsen Beamten in Ungarn in den 1860er Jahren. Österreichische Osthefte, 1994/2. 231–244. Hasonló túlzó általánosítások a magyar nyelvű feldolgozásokban is előfordulnak. A korábban már említetteken kívül l. még Miskolczy Gyula: A Bach-rendszer cseh Beamterei. In: Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére. Budapest, 1933. 392. A köztudatban meggyökeresedett kép túlzásaira már Sashegyi Oszkár felhívta a figyelmet: Az abszolutizmuskori levéltár. Budapest, 1965. 63.
7. Archiv Univerzity Karlovy, Praha. Katalog posluchaču právnické fakulty 1851–1882. Inv. č. 224–256.
8. Acht Jahre Amtsleben in Ungarn. Von einem k. k. Stuhlrichter in Disponibilität. Gustav Oehme, Leipzig, 1861. 47. (a továbbiakban: Acht Jahre)
9. Rogge, Walter: Oesterreich von Világos bis zur Gegenwart. Leipzig – Wien, 1872. 291–294.; Sashegyi, Oskar: Ungarns politische Verwaltung in der Ära Bach 1849–1860. Graz, 1979. 95–99., 131–133. (a továbbiakban: Sashegyi 1979); Szabad 462.
10. Acht Jahre 1. – itt is, a továbbiakban is saját kiemelések. (1852 végén a ... német-szláv koronataromány egyik bíróságánál ülnökként szolgáltam, és sokakkal együtt soron következtem, hogy előléptessenek.)
11. Acht Jahre 1–2. (Hirtelen és pályázat nélkül, mert ez ki volt zárva, 1853 júliusában megkaptam az igazságügyminiszter végzését, amely – azt lehet mondani – Magyarországra penderített engem. Ez a végzés úgy szólt, hogy engem az eddigi fizetésem felének megfelelő pótlékkal és a jelenlegi szolgálati helyem fenntartásával kiküldenek ai bírósághoz.)
12. Acht Jahre 28. (Miközben [az első év] végén megelégedéssel áttekintettem, hogy a nehéz körülmények közepette mit sikerült elérnem, véletlenül a tükörbe pillantottam. Én – aki akkoriban a 36. életévemben jártam – ez alatt az egyetlen, gond- és fáradtságteli esztendő alatt megőszültem, mint egy hatvanéves.)
13. Mivel a legtöbb személyt legalább egy vagy két alkalommal áthelyezték az idők folyamán, mindenkinél az utolsó posztot vettem figyelembe. Az áthelyezések kevésbé módosítanak az összképen, mert a tisztviselők többnyire azonos megyén, s szinte mindig egyazon kerületen belül maradtak. A lakosság nemzetiségi összetételének megállapításához a Hof- und Staatshandbuch 1856-os kötetét vettem alapul.
14. Hasonló következtetésre jut Sashegyi 1979. 97.
15. Erdei Ferenc: A magyar társadalom a két háború között. In: Uő.: A magyar társadalomról. Szerkesztette és az utószót írta Kulcsár Kálmán. Budapest, 1980. 317.

16. OL D 188 – 11–12. csomó
17. Státní ústřední archiv, Praha, Prezidium místodržitelství 1860–1870, kart. 712–714.
18. Az 531 fős mintában 23 nemes fordul elő (7 szolgabíró, 4 segéd, 7 tollnok, 4 írnok, 1 hivatalszolga), ami azonban inkább a hazai születésűekkel összevetve érdemel figyelmet, s ezért egy további dolgozat tárgya lesz.
19. Finanzarchiv, Wien 21313–II/1861.

GÁBOR BENEDEK

Die Beamten aus der Region diesseits der Leitha in Ungarn des Neoabsolutismus

Wie schwer fielen die Beamten, die aus den Erblanden nach Ungarn gekommen sind, in der Verwaltung der Bach-Ära ins Gewicht? Die Studie untersucht die personelle Zusammensetzung der Stuhlrichterämter und der Kreisbehörden in der Zeit des Neoabsolutismus aufgrund einer Datenbasis von 2295 (mehr als 85% aller Posten) Personen. Als Quelle dienten die bei der Auflösung der kaiserlich-königlichen Behörden aufgestellten Listen, in denen die Angaben der Qualifizierungsformulare summiert wurden. Die Ergebnisse der Untersuchung bewiesen die Ansichten über die ausschlaggebende Rolle der fremden Beamten nicht: Das Personal der untersten politischen Verwaltung bestand zum größten Teil aus einheimischen Ungarn gebürtig. Zwei Drittel der letzteren kamen aus den Landen der Böhmisches Krone, vor allem in den Jahren 1853–54. Unter den einzelnen Rängen der amtlichen Hierarchie zeigte sich eine gleichmäßige Verteilung, in territorialer Hinsicht machte sich jedoch eine starke Konzentration bemerkbar. Die Beamten aus den Gebieten diesseits der Leitha dienten hauptsächlich in Nationalitätsgebieten: In den von Deutschen bewohnten Kreisen West- und Südtransdanubiens (Soproner Bezirk), und besonders in den nördlichen Komitaten des Preßburger und Kaschauer Bezirke, deren Einwohner fast vollständig Slowaken waren. Die Präsenz und Wirkung der untersuchten Personen erwies sich als nicht dauerhaft, denn die meisten von ihnen kehrten in der ersten Hälfte der 1860er Jahre in ihre Heimat zurück. Es wurde bei der Untersuchung auch der Autor des anonymen Flugblattes *Acht Jahre Amtsleben in Ungarn* (Leipzig, 1861) identifiziert. Die individuellen Angaben im Werk passen auf den Stuhlrichter des Kreises Namesto im Bezirk Árva-Túróc Josef Wízdalek, der am 27. Dezember 1818 in Prag geboren wurde.

GÁBOR BENEDEK

Cisleithanian Civil Servants in Hungary during the Years of Neoabsolutism

What was the significance of the civil servants coming from the Austrian Kronenländer in the Hungarian administration of the Bach period? The paper analyses the personal composition of sheriff's offices and district offices in the neoabsolutist period with the help of a database containing information on 2.295 persons (covering over 85% of all the posts). The lists drawn up at the dissolution of the K.u.K.

authorities, which summarized the data of the personal files, were used as sources for the database. The facts do not support the view that regards the role of foreign officials as decisive: most of the personnel in the lower level political administration in Hungary were Hungarians, only 531 persons (23%) coming from abroad. Nearly two thirds of the latter came from the Provinces of the Czech Crown, mostly during 1853 and 1854. While the distribution among the various ranks of the official hierarchy was fairly even, there was a rather strong territorial concentration. Cisleithanian civil servants served primarily in regions inhabited by national minorities: these included the German districts of Western and Southern Transdanubia (Sopron region), and particularly the northern counties, almost completely inhabited by Slovaks, of the Pozsony and Kassa regions.

The presence and influence in Hungary of the persons under consideration did not prove lasting because most of them returned to their homeland in the early 1860s. Through an examination of the personal details in it, the paper has also managed to identify the author of the anonymous pamphlet entitled *Acht Jahre Amstleben in Ungarn* (Leipzig, 1861) as Josef Wzdalek (born on December 27, 1818 in Prague), sheriff (szolgabíró) of Námesztó district in Arva-Turóc county.